International Journal of Advance and Applied Research
www.ijaar.co.in
ISSN – 2347-7075 Impact Factor – 8.141
Peer Reviewed Bi-Monthly
Vol. 12 No. 5 May – June 2025

तर्कतीर्थ जोशींच्या लेखनात महात्मा गांधी: आजच्या भारतासाठी विचारधन

अक्षय अरुण नलवडे - जहागीरदार
एम.ए. द्वितीय वर्ष
राज्यशास्त्र अधिविभाग, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर
Corresponding Author - अक्षय अरुण नलवडे - जहागीरदार
DOI - 10.5281/zenodo.16946135

गोषवारा:

या संशोधन लेखामध्ये तर्कतीर्थ लक्ष्मणशास्त्री जोशी यांच्या लेखनाच्या माध्यमातून महात्मा गांधींच्या तत्त्वज्ञानाचा चिकित्सक अभ्यास करण्यात आला आहे. आधुनिक भारतातील काही प्रवृत्ती गांधी विचारांना कालबाह्य ठरवण्याचा प्रयत्न करतात, अशा वेळी जोशी गांधींना केवळ ऐतिहासिक नेते न मानता ते मूल्य, नैतिकता आणि तात्त्विक गहनतेचे सजीव प्रतीक मानतात. गांधींचे सत्य, अहिंसा, ग्रामस्वराज्य आणि सर्वधर्मसमभाव या संकल्पनांचा त्यांनी तर्कशुद्ध आणि आधुनिक दृष्टिकोनातून विचार केला आहे. जोशींनी अधोरेखित केले आहे की गांधींचे विचार हे अंधश्रद्धा वा निष्क्रियता नसून सामाजिक न्याय, नैतिक शासन आणि शाश्वत जीवनपद्धती घडविणारी सक्रिय साधने आहेत.

या अभ्यासातून स्पष्ट होते की धार्मिक ध्रुवीकरण, वाढता हिंसाचार, पर्यावरणीय संकटे आणि राजकीय अध:पतन यांसारख्या सद्यकालीन आव्हानांना सामोरे जाण्यासाठी गांधींचे विचार अत्यावश्यक ठरतात. जोशींच्या दृष्टीने गांधी हे नैतिक पुनर्जन्म आणि वैचारिक भविष्यदृष्टीचे प्रतीक आहेत. त्यामुळे गांधी तत्त्वज्ञान हे फक्त ऐतिहासिक महत्त्वाचे नसून भारताच्या वर्तमान आणि भविष्य घडविण्यासाठी अपरिहार्य आहे.

प्रस्तावना:

"गांधी नको" अशी घोषणा देणाऱ्या आधुनिक भारतातील काही प्रवृत्तींना उत्तर देण्यासाठी आपण महात्मा गांधी यांच्या विचारांचा नव्याने अभ्यास केला पाहिजे. गांधीजी हे केवळ स्वातंत्र्यलढ्याचे नेते नव्हते, तर ते एक चालतेबोलते तत्त्वज्ञान होते – त्यांच्या जीवनातील प्रत्येक कृती ही तत्त्वज्ञानाचे मूर्तरूप होती. तर्कतीर्थ लक्ष्मणशास्त्री जोशी यांनी गांधी विचारांचे चिकित्सक विश्लेषण करून भारतीय संस्कृतीच्या भविष्याचा पाया शोधला. जोशींच्या लेखनात गांधी केवळ व्यक्ती नाहीत, तर मूल्य, दिशा आणि संभाव्यतेचे प्रतीक आहेत. आजच्या भारतासाठी हे विचारधन केवळ उपयुक्त नाही, तर अपरिहार्य आहे.

संशोधन लेखाची उद्दिष्टे :

1. तर्कतीर्थ लक्ष्मण शास्त्री जोशींच्या लेखनातील महात्मा गांधीजी अभ्यासणे.

2. सद्यकालीन समाजासाठी महात्मा गांधीजींच्या विचारांची उपयुक्तता स्पष्ट करणे.

तर्कतीर्थ लक्ष्मणशास्त्री जोशी यांची वैचारिक भूमिका:

तर्कतीर्थ लक्ष्मणशास्त्री जोशी हे आधुनिक भारतीय बुद्धिवादाचे दीपस्तंभ मानले जातात. ते एकाचवेळी संस्कृतपंडित, तत्त्वचिंतक, समाजशास्त्रज्ञ आणि साहित्यिक होते. त्यांनी भारतीय परंपरेतील धर्म, संस्कृती आणि तत्त्वज्ञान यांचा तर्कशुद्ध व आधुनिक भाष्यपर विवेचनात्मक दृष्टिकोनातून अभ्यास केला. गांधीजींच्या विचारांबद्दल त्यांच्या लेखनात कुठेही अंधश्रद्धा वा अति भक्तिभाव दिसून येत नाही. त्याऐवजी गांधींच्या जीवनकार्याचे तत्वज्ञान, व्यवहार आणि त्याचे आजच्या समाजातील अर्थ याचे प्रगल्भ विवेचन सापडते.

तर्कतीर्थांच्या लेखनात गांधी विचारांचे स्थान:

1. गांधींचा सत्याचा मार्ग – विवेक आणि आत्मशुद्धीचे साधन:

गांधींसाठी सत्य म्हणजे परमेश्वर. जोशींनी गांधींच्या सत्यविचाराला वैयक्तिक आत्मपरीक्षण व सार्वजनिक नैतिकतेचा केंद्रबिंदू मानले. त्यांच्या मते, गांधीजींचा सत्याचा आग्रह म्हणजे तात्त्विक क्रांती होती – जी कोणत्याही बाह्य बळावर नव्हे, तर अंतरात्म्यावर आधारित होती. त्यांनी लिहिले आहे की, "गांधींच्या सत्यधर्मात विनय, विवेक आणि साहस या तिघांचा एकत्व होता."

2. अहिंसा – एक नैतिक अस्त्र:

जोशी अहिंसेला गांधींच्या राजकारणाचा केवळ मार्ग नव्हे, तर उद्दिष्टही मानतात. त्यांच्यामते, अहिंसा ही केवळ निष्क्रियता नाही, तर ती 'क्रियाशील सहिष्णुता' आहे. गांधींच्या दृष्टीने अहिंसा ही सामाजिक परिवर्तनाची शक्तिशाली व चिरस्थायी प्रक्रिया होती. जोशींनी लिहिलंय, "गांधींची अहिंसा म्हणजे आंतरिक शौर्याचा आणि सहवेदनेचा उत्कट आविष्कार आहे."

3. ग्रामस्वराज्य – भारतीयतेचे आत्मबिंब:

गांधीजींच्या ग्रामस्वराज्याच्या कल्पनेत जोशींना भारताची सांस्कृतिक आत्मनिर्भरता दिसते. औद्योगिकीकरणाच्या अंध स्पर्धेत जोशी गांधींच्या ग्रामकेंद्रित विकासाला पर्यायी व्यवस्थेचे प्रतिक मानतात. त्यांनी स्पष्ट केले की, "ग्रामस्वराज्य ही केवळ आर्थिक संकल्पना नसून, ती मूल्यप्रधान समाजरचनेची नीती आहे."

4. धर्म आणि धर्मनिरपेक्षता – गांधींची वैश्विक दृष्टी:

गांधींच्या धर्मविषयक दृष्टीकोनावर जोशींनी विस्तृत चिंतन केले आहे. गांधी धर्माला सामुदायिक निष्ठा नव्हे, तर वैयक्तिक विवेकाचे साधन मानतात. जोशींनी गांधींच्या धर्मनिष्ठतेला सार्वत्रिक नैतिकतेचे स्वरूप दिले आहे. त्यांच्या मते, "गांधींची धर्मवृत्ती ही सर्वधर्मसमभावातून साकारलेली मानवतावादी वृत्ती होती."

5. गांधी आणि राष्ट्रनिर्मिती – मूल्याधिष्ठित राजकारणाचा आदर्श:

तर्कतीर्थांच्या लेखनात गांधींची राष्ट्रनिर्मिती ही नवभारताच्या नैतिक पुनर्जन्माची प्रक्रिया म्हणून मांडलेली आहे. जोशी गांधींच्या स्वराज्य कल्पनेला "आध्यात्मिक लोकशाही" म्हणतात. त्यांच्या मते, गांधींचा भारत हा भौगोलिक नसून तात्त्विक संकल्पना होती – जी प्रत्येक नागरिकाच्या नैतिक उत्क्रांतीवर आधारित होती.

आजच्या भारतात गांधी विचारांची उपयुक्तता:

1. धर्म आणि राजकारणाच्या धूसर सीमारेषांमध्ये गांधींची स्पष्टता:

आज धर्माच्या नावावर जेव्हा राजकारण केले जाते, तेव्हा गांधींची सर्वधर्म समभावाची शिकवण अधिक महत्त्वाची ठरते. जोशींच्या मते, "गांधींचे धार्मिकतेकडे पाहणे म्हणजे राजकीय नैतिकतेकडे एक कठोर दृष्टिकोन आहे."

2. हिंसाचाराच्या युगात अहिंसेची गरज:

गांधीजींच्या विचारांची आजच्या समाजात खरी गरज आहे, जेव्हा वैचारिक विरोधाचे स्वरूप वैऱ्यांमध्ये बदलते. सोशल मीडियावरून सुरू होणारी द्वेषभावना रस्त्यावर उतरते तेव्हा गांधींचे 'हृदय परिवर्तनावर' आधारित आंदोलन पुन्हा समजून घेणे अत्यावश्यक ठरते.

3. पर्यावरणीय शाश्वतता आणि गांधी विचार:

गांधीजींचे 'मर्यादित गरजांचे जीवन' हे आजच्या भोगवादी युगातील पर्यावरणीय संकटांवर उपाय ठरू शकते. जोशी यांनी गांधींच्या जीवनपद्धतीला 'संयमित मानवतेचे प्रतीक' म्हटले आहे. ही जीवनशैली ही फक्त व्यक्तिनिष्ठ नाही, तर ती सामाजिक तत्त्वज्ञानाचे स्वरूप धारण करते.

4. राजकीय नैतिकता आणि गांधी विचार:

आज जेव्हा राजकारणात नीती, शुचिता, पारदर्शकता हरवत आहे, तेव्हा गांधीजींचे विचार म्हणजे नैतिक पुनर्रचनेचा आराखडा ठरतो. जोशी गांधीजींच्या विचाराला 'राजकीय विवेकाचे केंद्र' मानतात.

निष्कर्ष:

तर्कतीर्थ जोशींच्या लेखनात महात्मा गांधी हे केवळ व्यक्ती म्हणून नव्हे, तर मूल्य, विवेक आणि राष्ट्रीय आत्मशक्तीचे मूर्त स्वरूप म्हणून समोर येतात. गांधींच्या तत्त्वज्ञानाचे विश्लेषण करताना जोशी सत्य, अहिंसा, ग्रामस्वराज्य, धर्म आणि नैतिकता या संकल्पनांचा आधुनिक पुनर्विचार करतात. आज जेव्हा गांधींच्या पुतळ्यांवर जंतूनाशक फवारले जाते, तेव्हा जोशींचा गांधी अभ्यास आपल्याला सांगतो की गांधी विचारांना मारणे शक्य नाही – कारण ते एक प्रबुद्धतेचा प्रवाह आहे. हा प्रवाह थांबवता येत नाही, कारण तो तर्क, विवेक आणि मानवतेच्या गाभ्याशी जोडलेला आहे.

आजच्या भारतासाठी गांधी हे केवळ ऐतिहासिक व्यक्तिमत्त्व नसून, ते वैचारिक भविष्यदर्शक आहेत – आणि तर्कतीर्थ लक्ष्मणशास्त्री जोशी यांचे लेखन आपल्याला या भविष्यदृष्टीकडे नेणारा प्रकाशस्तंभ आहे.

संदर्भसूची:

1. Joshi, L. (n.d.). Bharatiya Sanskruticha Utkrantishil Vikas. Mumbai: Lokvangmaya Griha.
2. Joshi, L. (n.d.). Navayugachi Vichardhara. Mumbai: Granthali Prakashan.
3. Joshi, L. (n.d.). Aadhunik Bharatatil Bauddhik Chalvalya. New Delhi: Sahitya Akademi.
4. Gandhi, M. K. (n.d.). Hind Swaraj. Ahmedabad: Navajivan Trust.
5. Marathi Vishwakosh. (n.d.). Retrieved from https://marathivishwakosh.org